

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING IJODIY QAYTA
YARATISH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHDA BADIY
MATNNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI**

ABDULLAYEVA FERUZA NURILLAYEVNA

Buxoro davlat pedagogika instituti

Boshlang'ich ta'lim kafedrası professori, PhD.

feruzaabdullayeva186@gmail.com

Orcid: <https://orcid.org/0009-0001-2629-9077>

Annotatsiya: *Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining badiiy matnni ijodiy qayta yaratish kompetensiyasini rivojlantirishda mazmuniy sodiqlik va ijodiy mustaqillik o'rtasidagi munosabat tahlil qilinadi. Xudoybergan Shomurodovning uchinchi sinf darsligidagi «Kitobning qimmati» hikoyasi asosida voqeani boshqa personaj nuqtayi nazaridan qayta bayon etishning didaktik imkoniyatlari ochib beriladi. Kitobni asrash va uni boshqalarga o'qitish o'rtasida yuzaga keladigan tarbiyaviy ziddiyat badiiy matnning chuqurroq talqiniga xizmat qilishi asoslanadi. Mualliflik yondashuvida «kim ko'rdi — nimani bildi — nima uchun shunday baholadi» munosabati ijodiy matn tuzishning mazmuniy mezoni sifatida taklif etiladi. Metodik tavsiyalar nazariy mazmunga ega bo'lib, ularning eksperimental samaradorligi haqida sun'iy ma'lumotlar keltirilmaydi.*

Kalit so'zlar: *ijodiy qayta yaratish, badiiy matn, nuqtayi nazar, nutqiy kompetensiya, mazmuniy sodiqlik, qayta hikoyalash, adabiy ta'lim.*

Аннотация: *В статье анализируется связь творческого пересоздания художественного текста с точностью понимания авторского содержания. На материале рассказа Худойбергана Шомуродова «Kitobning qimmati» («Ценность книги») рассматривается пересказ событий с позиции различных персонажей. Особое внимание уделяется противоречию между бережным отношением к книге как вещи*

и ценностью её чтения многими детьми. Авторский подход предлагает учитывать, что именно персонаж наблюдал, что ему было известно и чем мотивировалась его оценка происходящего. Обосновывается необходимость объединять речевую самостоятельность с опорой на текстовые факты.

Ключевые слова: творческое пересоздание; рассказ; речевая компетенция; перспектива персонажа; смысловая точность.

Annotation: The article explores how creative reconstruction of literary texts can be developed without abandoning fidelity to the original narrative. Khudoybergan Shomurodov's Grade 3 story *Kitobning qimmat* (*The Value of a Book*) is used to examine retelling events from different characters' perspectives. The central tension between protecting a book as an object and enabling many children to read it supports more nuanced interpretation. The author's method asks what a character witnessed, knew, and could reasonably conclude before pupils create an alternative narrative voice. The proposed approach connects creative writing, reading comprehension, and textual justification.

Key words: creative reconstruction; narrative perspective; writing development; comprehension; literary text.

Badiiy matnni ijodiy qayta yaratish boshlang'ich adabiy ta'limda tez-tez uchraydigan faoliyatlardan biridir. Hikoyaga boshqa sarlavha qo'yish, voqeani davom ettirish, qahramon nomidan bayon qilish yoki yakunni o'zgartirish bolalarda ijodiy tashabbusni kuchaytirishi mumkin. Biroq har qanday o'zgartirilgan matnni badiiy asarni chuqur anglash mahsuli sifatida qabul qilish to'g'ri emas. O'quvchi qanchalik qiziqarli voqeani tasavvur qilmasin, agar u personajning xarakteri, voqealar mantiqi yoki muallif yaratgan sharoitdan uzilib qolsa, mazkur faoliyat adabiy talqindan ko'ra erkin to'qima mashqiga aylanadi. Shu bois ijodiy mustaqillik bilan asl matnga mazmuniy sodiqlik o'rtasidagi munosabat metodik jihatdan alohida tushuntirishni talab qiladi.

Bizningcha, ijodiy qayta yaratishning maqsadi bolani muallif o'rniga qo'yib, istalgan boshqa voqeani o'ylab topishga undash emas; aksincha, matnda mavjud bo'lgan, biroq bir personaj nigohi bilan to'liq ochilmagan munosabatni o'quvchi orqali qayta anglashdir. Bunda ijodiy ifoda bilan badiiy tahlil o'zaro bog'lanadi. L. Rozenblattning kitobxonning faol munosabatiga oid konsepsiyasi [2] va yozishning o'qib tushunishga ta'siri haqidagi S. Grem hamda M. Hebertning ilmiy umumlashmalari [3] adabiy matn ustida ijodiy yozuvdan foydalanish uchun nazariy zamin yaratadi. Biroq ma'lum ilmiy natijalarni boshlang'ich sinfdagi har bir hikoyaga avtomatik ko'chirish mumkin emas; konkret metodik yechim asarning o'z tuzilishidan kelib chiqishi kerak.

Ushbu qarash Xudoybergan Shomurodovning 3-sinf «O'qish savodxonligi» darsligi IV qismiga kiritilgan «Kitobning qimmati» hikoyasi asosida yoritildi [1]. Asarda Gulnora xolaning oilaviy kutubxonasi, kitobxonlikka oshno bolalar, Nortoy o'qiyotgan asarning sinfdoshlar o'rtasida qo'lma-qo'l yurishi va kitobning oxir-oqibat yirtilib, anhor bo'yiga tashlab yuborilishi bayon etiladi. Voqea qahramonlarda turli hissiy munosabat uyg'otadi: Nortoy o'zi qadrlagan kitobning shikastlanganidan iztirobga tushadi, onasi esa ko'plab bolalar uni o'qiganini ham inobatga oladi. Shu tariqa asardagi asosiy badiiy masala kitobni asrashning zarurligi bilan birga, uning insonlar hayotiga kirib borishidagi ma'naviy qiymatini tushunishga qaratiladi.

Darslikning o'zida qahramonlarni tavsiflash, hikoyaning g'oyasini bir gapda ifodalash, savol tuzish va mazmunni qayta hikoyalash topshiriqlari berilgan [1]. Shuning uchun bu ishlarni yangidan yaratilgan usul sifatida ko'rsatish ilmiy jihatdan to'g'ri bo'lmaydi. Bizning mualliflik yondashuvimiz «boshqa nuqtayi nazardan qayta yaratish» faoliyatiga qat'iy mazmuniy shart kiritishdan iborat: o'quvchi qaysi personaj tilidan yozayotganini, ushbu personaj voqeaning qaysi qismini bilishini va nima sababdan aynan shunday munosabat bildirishini aniqlab oladi. Natijada o'zgargan hikoyachi matnning daliliy chegarasini saqlagan holda yangi nutqiy shakl yaratishi mumkin.

Hikoyaning dastlabki qismida kitob shaxsiy mulk bo'lishdan tashqari, bir necha bolani birlashtiradigan madaniy boylik sifatida namoyon bo'ladi. Gulnora xola kutubxonasidagi asarlar farzandlar va sinfdoshlar uchun umumiy qiziqish manbaiga aylanadi. Nortoyning kitob voqealariga qiziqib ketishi hatto dars boshlangani sezilmay qoladigan darajaga yetadi. O'quvchilar mazkur epizodni odatda «Nortoy kitobni yaxshi ko'radi» tarzida izohlashlari mumkin. Biroq bu hukmni chuqurlashtirish uchun «Nortoy nima sababdan kitobni boshqalarga ham berishga rozi bo'ldi?» degan savol zarur. Uning kitobni ehtiyot qilish haqidagi sharti bir tomondan o'z mulkiga munosabatini, ikkinchi tomondan umumiy o'qish imkoniyatini saqlab qolish istagini ifodalaydi.

Voqealar davomida kitob bir necha o'quvchining qo'lidan o'tadi, unga bo'lgan qiziqish sinfdagi suhbatlarni ham boyitadi. So'ng kitobning yirtilgani haqidagi xabar hodisaning hissiy markazini keskin o'zgartiradi. Dastlab kitobning tarqalishini quvonch bilan kuzatgan Nortoy endi uning yo'qotilganidan tashvishga tushadi. Bu vaziyat o'quvchidan bir-biriga zid bo'lib tuyuladigan ikkita fikrni ushlab turishni talab qiladi: kitob ko'p o'qilsa, foydasi kengayadi; ammo kitobga beparvo munosabat kelajakdagi boshqa kitobxonlarning imkoniyatini kamaytiradi. Mazkur ikki hukmni bir-birini inkor etuvchi qoida sifatida emas, bitta madaniy qadriyatning o'zaro bog'liq jihatlari sifatida ko'rish hikoya g'oyasini yuzaki axloqiy nasihatdan farqlaydi.

Shu asosda o'quvchilarga voqeani «Gulsanamning ichki suhbatlari» shaklida qayta bayon qilishni taklif etish mumkin. U kitobni qanday olgani, nima sababdan shoshilib ketgani va yo'qotilganini bilgach qanday munosabatda bo'lgani haqida bir necha izchil gap tuzadi. Biroq bu ish boshlanishidan avval muhim savol beriladi: Gulsanam kitobni kim yirtganini o'z ko'zi bilan ko'rganmi yoki buni keyin bilgani matndan anglashiladimi? Agar bola uning nomidan «men Dilshodning kitobni yirtganini ko'rdim» deb yozsa, bu asardagi ma'lumot chegarasini buzishi mumkin. Aynan shu cheklov ijodiy qayta yaratishga fikriy

intizom beradi. O‘quvchi yangi matn tuzadi, lekin har bir gapning asl hikoyaga munosabatini tekshiradi.

Boshqa bir ijodiy vazifa Gulnora xolaning nuqtayi nazariga asoslanadi. Ona kitobning shikastlanganidan avval ranjiydi, keyin unda ko‘plab o‘quvchilar o‘qigan ma’naviy foydani ko‘radi. Shu voqea o‘quvchiga fikrning birdaniga emas, mulohaza jarayonida o‘zgarishini aks ettirish imkonini beradi. «Men avval ... deb o‘yladim, keyin ... ni angladim» shaklidagi ikki-uch gap uchinchi sinf uchun yoshga mos yozma tuzilma bo‘la oladi. Uning kuchli tomoni so‘zlar sonida emas, hissiy holat bilan sababiy xulosaning mosligidadir. Agar o‘quvchi onaning barcha ranjishi o‘sha zahoti yo‘qolib ketganini yozsa, hikoyadagi nozik munosabat soddalashtiriladi; o‘qituvchi undan bu xulosaga qaysi epizod asos bo‘lganini so‘rab, talqinni aniqlashtiradi.

Nortoy tilidan qayta hikoyalash esa boshqa nutqiy masalani yuzaga chiqaradi. U kitobni sinfdoshlariga berishdan avval qanday talab qo‘ygani va yirtilgan varaqlarni ko‘rgandagi holatini birinchi shaxsda izohlashi mumkin. Bu jarayonda o‘quvchi tasvirning tashqi usulidan ichki hissiyot tasviriga o‘tadi. Biroq «men juda achchig‘landim» degan umumiy gap bilan «kitobning ichki muqovasidagi belgi uni bizniki ekanini bildirganini ko‘rib xafa bo‘ldim» degan matnga tayangan izoh o‘rtasidagi farq saqlanadi. Bizningcha, ijodiy qayta yaratish kompetensiyasini adabiy faoliyat sifatida ajratib turuvchi belgi shudir: bola yozgan yangi ifodada asl matnning daliliy izi ko‘rinadi.

Hikoya davomiga yangi epizod qo‘shish ham mumkin, ammo bunday o‘zgartirish oldingi mazmun bilan ma’naviy hamda sababiy aloqani yo‘qotmasligi kerak. Masalan, bolalar «Kitob qayta tiklansa, Nortoy uni boshqalarga berishda davom etarmidi?» degan savol asosida ikki xil davomini yozishi mumkin. Biri kitobni tiklash va sinf kutubxonasi tashkil etish g‘oyasini, boshqasi esa kitobga ehtiyotkorlik haqidagi qo‘shma kelishuvni taklif etishi mumkin. Har ikki holatda avvalgi voqea — kitobning qo‘lma-qo‘l o‘qilgani va zarar ko‘rgani — yangi

qarorni asoslab berishi zarur. Shunday shart mavjud bo'lmasa, ijodiy ish asar bilan aloqasiz boshqa tarbiyaviy matnga aylanib qoladi.

Ijodiy matnning sifatini baholashda badiiy mazmunga sodiqlik, personaj nuqtayi nazarining barqarorligi va nutqiy izchillikni farqlash lozim. O'quvchi grammatik jihatdan kamroq mukammal gap tuzishi, biroq personajning bilishi mumkin bo'lgan voqealarni to'g'ri tanlashi ehtimol. Aksincha, ravon yozilgan ish personaj bilmagan tafsilotlarni uning tilidan aytsa, adabiy mazmun nuqtayi nazaridan muammoli bo'lib qoladi. Shu sababli yakuniy bahoda nutq boyligi bilan matniy asoslanganlik aynan bitta ko'rsatkichga qo'shib yuborilmasligi kerak. Graham va Hebertning yozish bilan o'qib tushunish o'rtasidagi aloqaga oid tahlillari [3] ijodiy yozuvni maqsadli o'qish faoliyatidan ajratmaslik zarurligiga nazariy asos beradi, ammo biz taklif etgan personaj nuqtayi nazari mezonlari ayni hikoyaga mos metodik ishlanmadir.

Ushbu yondashuvda kichik guruh suhbatidan ham mazmunli foydalanish mumkin. Bir bola Nortoy, ikkinchisi Gulnora xola, uchinchisi Gulsanam nuqtayi nazaridan qisqa javob tuzadi; keyin ular bir xil hodisa nega uch xil his va xulosani tug'dirganini muhokama qiladi. Maqsad hamma qahramonni oqlash yoki ayblash emas, voqeani idrok etish chegaralari turlicha bo'lishini anglashdir. Bunday suhbat Vygotskiy izohlagan fikr va nutq o'rtasidagi ijtimoiy aloqani [4] boshlang'ich adabiy ta'lim mazmuniga mos tushuntirishga xizmat qiladi. Shunda ijodiy qayta yaratish nutqiy mashq bo'lish bilan birga, boshqa kishining munosabatini anglash usuliga ham aylanadi.

Hikoyaning yakuniy ma'nosi haqida o'quvchilar bir xil fikr bildirmasligi mumkin. Ba'zilar kitobni asrashni eng muhim xulosa deb biladi, boshqalar esa kitobni ko'pchilik o'qishi zarurligini oldinga chiqaradi. Bizningcha, badiiy matn bilan ishlashning samarali shakli bu ikki fikrni majburan biriga qisqartirish emas, ularning qanday qilib bir-birini to'ldirishini asoslashdir. Kitobni asrash — uning kelgusi kitobxonlarga yetib borishi uchun shart; ko'p o'qilishi esa kitobning ma'naviy vazifasidir. Ushbu ikki darajani anglagan o'quvchi hikoyadagi asosiy

ziddiyatni teranroq tushunadi, ijodiy matnida esa muallif g'oyasini biryoqlama buzmaydi.

Boshlang'ich adabiy ta'limda ijodiy qayta yaratish kompetensiyasining rivojlanishi erkin syujet to'qish bilangina o'lchanmasligi kerak. «Kitobning qimmati» hikoyasi bir voqeani turli personaj nigohi bilan tushuntirish, ularning bilish va baholash chegaralarini farqlash hamda shu asosda mazmunan ishonchli yangi matn yaratish imkonini beradi. Mualliflik yondashuvida «personaj nimani ko'rdi — nimani bildi — qanday xulosa chiqardi» munosabati badiiy mazmunga sodiqlikni saqlovchi mezon vazifasini bajaradi. Bunday yo'l tahlil, ijodiy nutq va boshqa nuqtayi nazarni anglashni birlashtiradi. Uning haqiqiy rivojlantiruvchi ta'sirini aniqlash uchun kelgusida o'quvchilarning yozma mahsulotlarini bir xil mezonlar asosida taqqoslash zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Aydarova U. B., Azizova N. K. O'qish savodxonligi. 3-sinf, IV qism. – Toshkent: Novda Edutainment, 2023. – 80 b. (X. Shomurodov, «Kitobning qimmati», bosma 43–46-betlar).

2. Rosenblatt L. M. The Reader, the Text, the Poem: The Transactional Theory of the Literary Work. – Carbondale: Southern Illinois University Press, 1978.

3. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent: Bayoz, 2022. – 304 b.

4. Rosenblatt L. M. The Reader, the Text, the Poem: The Transactional Theory of the Literary Work. – Carbondale: Southern Illinois University Press, 1978.

5. Duke N. K., Cartwright K. B. The Science of Reading Progresses: Communicating Advances Beyond the Simple View of Reading // Reading Research Quarterly. – 2021. – Vol. 56(S1). – P. S25–S44. DOI: 10.1002/rrq.411.

6. Nurillayevna A. F. Teaching Scientific Popular Articles in Mother Nili and Reading Literacy Courses //European journal of innovation in nonformal education. – 2022. – T. 2. – №. 3. – C. 47-50.

7. Palincsar A. S., Brown A. L. Reciprocal Teaching of Comprehension-Fostering and Comprehension-Monitoring Activities // Cognition and Instruction. – 1984. – Vol. 1(2). – P. 117–175. DOI: 10.1207/s1532690xci0102_1.

